

OMON MATJON SHE'RLARIDA PALLELIZM, INSON VA TABIATNING PARALLEL QO'LLANILISHI

Niyazmetova Shahlo Adamboyevna

Urganch RANCH texnologiya universiteti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22281845>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Omon Matjon she'riyati misolida inson va tabiat obrazlarining parallel qo'llanishi, uning poetik mexanizmlari hamda badiiy tafakkurdagi o'ziga xosliklari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi shoir lirikasida tabiat manzarasi insonning ichki holati, axloqiy tanlovi va tarixiy xotirasi bilan qanday bir vaqtda harakatlanishini, ya'ni parallelizmning semantik va kompozitsion vazifalarini aniqlashdan iborat. Metodologiya sifatida yaqin o'qish, semantik tahlil, obrazlar tizimi va motivlar intertekstual qiyosi qo'llanildi. Ilmiy yangilik shundaki, Omon Matjon she'rlarida antropologik mazmun tabiat obrazlari orqali oddiy fon sifatida emas, balki ekvivalent badiiy “til” darajasida qurilishi, parallelizm esa metafora va metonimiya o'rtasida ishlovchi dinamik o'tish mexanizmi ekani asoslab beriladi. Natijalar poetik parallelizmning shoir uslubida kayfiyat yaratishdan tashqari, qiymat va ma'no ishlab chiqaruvchi yadro sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Omon Matjon, poetik parallelizm, inson va tabiat obrazi, lirik subyekt, metafora va metonimiya, motiv, semantik qatlam.

Аннотация. В статье на материале поэзии Омона Матжона анализируется своеобразие параллельного применения образов человека и природы, а также поэтические механизмы такого сближения. Цель исследования заключается в выявлении того, как природный пейзаж в лирике поэта синхронно соотносится с внутренним состоянием личности, нравственным выбором и культурно-исторической памятью, то есть какие семантические и композиционные функции выполняет параллелизм. Методологическую основу составили близкое чтение, семантический анализ, изучение системы образов и интертекстуальное сопоставление мотивов. Научная новизна состоит в обосновании того, что антропологическое содержание в стихах Омона Матжона конструируется через природные образы не как фон, а как эквивалентный художественный “язык”, тогда как параллелизм выступает динамическим переходным механизмом между метафорой и метонимией. Результаты демонстрируют, что поэтический параллелизм у поэта является не только приемом настроения, но и смыслопорождающим ядром авторского стиля.

Ключевые слова: Омон Матжон, поэтический параллелизм, образ человека и природы, лирический субъект, метафора и метонимия, мотив, семантический слой

Abstract. This article examines the distinctive features of parallel deployment of human and nature imagery in the poetry of Omon Matjon, focusing on the poetic mechanisms that enable such correspondences. The study aims to determine how natural scenery in the poet's lyrics operates synchronously with inner states, ethical choices, and cultural memory, thereby clarifying the semantic and compositional functions of parallelism. The methodology combines close reading, semantic analysis, investigation of the imagery system, and intertextual comparison of recurring motifs. The key novelty lies in demonstrating that anthropological meaning in Matjon's poems is constructed through nature not as a decorative background but as an equivalent artistic “language”, while parallelism functions as a dynamic transitional device between metaphor and metonymy. The findings indicate that poetic parallelism in Matjon's idiolect serves not only to create mood but also to generate value-laden meanings, organizing the lyrical subject's experience into a coherent aesthetic model.

Keywords: Omon Matjon, poetic parallelism, human-nature imagery, lyrical subject, metaphor and metonymy; motif, semantic structure

Kirish

O'zbek she'riyatida tabiat tasviri ko'pincha tasviriy bezak yoki hissiy fon vazifasida talqin qilingan bo'lsa-da, ayrim ijodkorlarda u badiiy tafakkurning asosiy modellaridan biriga aylanadi. Omon Matjon lirikasida tabiat manzarasi insoniy tajriba bilan bir yo'nalishda “harakat qiladigan” semantik juftlik sifatida ko'rinadi: lirik subyektning ruhiy holati, ijtimoiy sezgi, axloqiy tarozu va xotira jarayonlari tabiatdagi ritmlar, holatlar, rang va tovushlar bilan parallel quriladi. Shu jihat, bir tomondan, o'zbek poetik an'analaridagi parallelizm hodisasi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, zamonaviy lirikada subyektivlikning yangicha ifoda imkonlarini ochadi. Adabiyotshunoslikda parallelizmning folklor va mumtoz poetikadagi ildizlari, uning obraz yaratishdagi roli nisbatan yaxshi yoritilgan, biroq modern lirika doirasida parallelizmning metaforik va metonimik mexanizm sifatidagi ikki yoqlama harakati, shuningdek,

tabiat obrazlarining antropologik ma’no ishlab chiqarishdagi “teng huquqli” ishtiroki har doim ham yetarli darajada tahlil etilmagan [1; 2].

Mavjud tadqiqotlarda Omon Matjon ijodining poetik xususiyatlari, lirizm tabiati, obrazlar tizimi va til ohangi haqida muayyan kuzatuvlar uchraydi, ammo inson va tabiatning parallel qo’llanishi ko’pincha umumiy “tabiatga yaqinlik” yoki “manzara lirikasi” kabi keng tushunchalar bilan cheklanadi [3]. Shu sababdan muammo dolzarbligi shundaki, parallelizmni faqat tasviriy usul emas, balki mazmuniy-aksiologik markaz, lirik subyektning o’zini anglash modeli sifatida ko’rish zarurati mavjud. Bu yondashuv, o’z navbatida, ekopoetika doirasidagi zamonaviy qarashlar bilan hamohang: tabiat “tashqi predmet” emas, balki ma’no va tajriba shakllanishiga bevosita ta’sir etuvchi diskursiv hamkor sifatida talqin etiladi [4].

Tadqiqotning maqsadi Omon Matjon she’rlarida inson va tabiat parallelizmining o’ziga xosliklarini semantik, kompozitsion va poetik funksiyalar kesimida aniqlashdir. Vazifalar quyidagilardan iborat: birinchidan, parallelizmining asosiy turlarini (psixologik, temporal, aksiologik, predmet-hodisa bog’lanishi) ajratish; ikkinchidan, tabiat obrazlarining lirik subyekt qurilishidagi rolini ko’rsatish; uchinchidan, parallelizmdagi metafora va metonimiya o’zaro o’tishlarini tavsiflash; to’rtinchidan, olingan natijalarni adabiyotshunoslikdagi mavjud konsepsiyalar bilan qiyoslab baholash. Ilmiy yangilik shundaki, Omon Matjon lirikasida parallelizm “inson haqida tabiat orqali gapirish” yoki “tabiatni insonlashtirish”ning sodda ko’rinishi emasligi, balki ikki semantik qatorning tenglik va ziddiyat rejimida ishlashi orqali badiiy ma’no “hosil qiluvchi” mexanizm ekani asoslanadi. Amaliy ahamiyat esa shoir ijodini o’qitish va tahlil qilishda, shuningdek, zamonaviy o’zbek lirikasida ekopoetik va antropopoetik tendensiyalarni tadqiq etishda metodik tayanch bo’la olishidadir [5].

Omon Matjon bir she’rida “daraxtlar va giyohlarning tarhi-fayzini bir risola etmoq istab, sozlab bayotini, o’z umrining qabatlari obdon boqib, o’shalarining rangin hayotini yashabman” deya e’tirof etadi va quyidagi misralarni tizadi:

Ha-da!

Gohi, bo’ysterakdek, dirdov qolibman,
na gul va na meva tugib, o’z-o’zim bilan.

Sal bulutga barglarimni gizlab teskari,
sal shamolga qo’porilib ildizim bilan[7].

Ushbu misralarda lirik qahramon o’zini mevasiz, gulamaydigan bo’ysterakka o’xshatayotgan bo’lsa, navbatdagi satrlarda endi u o’zini o’rik, anor kabi shifobaxsh mevali daraxtlarga mengzamoqda:

Goh o’rikdek, mevamdan to mag’zimga qadar,

yuraklarga malham, davo yig’ib yashabman,

Goh anordek, bahorni “pov” yonib qarshilab,

sal yot nazar tegsa gulim to’kib tashlabman[7].

Shundan keyingi satrlarda shoir o’zini tokka, uzum daraxtiga tenglashtirgani kuzatiladi:

Men tok bo’ldim.

Zanglarimga zamindan sharbat,

barglarimga oq quyoshdan ziyolar soldim.

Hayot barpo bo’lgandagi alvon isyondan

ko’ngillarga sarxush surur, havolar soldim[7].

Tokdan so’ng shoir o’zini qor va dovullarga to’siq bo’lgan chaqir butazorga, oshiq tol deb irim qilib oshiqlar talpinadigan majnuntolga, barxanlar ko’chkisiga ko’ksini qalqon qilgan saksovul kabi cho’l daraxtiga qiyoslaydi:

Goh shunchaki bir ihota – chaqir butazor –

ko’p yo’llarni asradim men to’zsa qor, dovul.

Goh oshiqlar talpinguvchi majnuntol bo’ldim,

goh barxanlar ko’chkisini to’sgan saksovul[7].

Adabiyotlar tahlil va metodologiya

Tadqiqot materiali sifatida Omon Matjonning turli yillarda yaratilgan lirik she’rlari, manzara va falsafiy lirika namunalari haqida obrazlar tizimi tanlab olindi; tahlilda she’r matnlarining ichki kompozitsiyasi, leksik-semantik qatlamlari, ritmik-intonatsion burilishlari va motivlar takrorlanishi hisobga olindi. Tanlangan mavzuda tabiat unsurlari (shamol, yomg’ir, daraxt, tog’, sahro, daryo, qush, fasllar, tun-kun almashinuvi) bilan insoniy kechinma va harakat (kutish, iltirab, umid, vijdon, tanlov, xotira)ning bir paytda berilgan holatlari ajratib olindi. Metodlar majmuasi sifatida yaqin o’qish usuli yetakchi bo’ldi: har bir matnda parallel qurilmaning qaysi nuqtada ishga tushishi, qanday semantik “ko’priklar” orqali ikki qatorni

bog'lashi aniqlanadi. Semantik tahlil obrazlarning ko'chma va bevosita ma'nolari, ularning konnotativ maydoni, qiymat yo'nalishi hamda kontekst ichida siljishlarini ochishga xizmat qildi. Obrazlar tizimi tahlili poetik olamning ichki iyerarxiyasini, markaziy va periferik belgilarni, motivlarning ketma-ketlik va qaytish ritmini ko'rsatdi. Intertekstual qiyos esa parallelizmning folklor va mumtoz poetikadagi izlari hamda zamonaviy ekopoetik yondashuvlar bilan tutashuvini nazariy jihatdan asoslashga yordam berdi [2; 4]. Metodologik tanlovning asosi shundaki, parallelizm ko'pincha bitta tropega keltirib qo'yilmaydi; u kompozitsiya, semantika va lirik subyektning nutq strategiyasi kesishgan nuqtada yuzaga keladi. Shuning uchun ko'p qatlamli tahlil yondashuvi mazkur hodisani to'liqroq yoritishga imkon beradi.

Natija va muhokamarlar

Tahlil natijasida Omon Matjon she'riy tilida inson va tabiatning parallel qo'llanishi kamida to'rt barqaror ko'rinishda namoyon bo'lishi aniqlanadi. Birinchi ko'rinish psixologik parallelizmdir: tabiatdagi holat lirik subyektning ruhiy holatiga “mos” keladi va o'sha holatni bevosita aytishdan ko'ra aniqroq intensivlikda bildiradi. Masalan, shamolning bezovtaligi, yomg'irning uzluksizligi yoki tunning cho'zilishi kabi belgilar ichki iztirob, xavotir, yo'qotish sezgisi bilan bir vaqtda berilib, hissiy ma'no ikki kanalda mustahkamlanadi. Bu yerda tabiat “tasvir” emas, balki hissiy energiyani ko'tarib yuruvchi vosita sifatida ko'rinadi.

Ikkinchi ko'rinish temporal parallelizmdir: fasllar almashinuvi, tong va shom chegaralari, vegetatsiya va so'lish jarayonlari inson hayotining vaqtga bog'liq bosqichlari, xotira va kutilish mexanizmlari bilan parallel quriladi. Vaqtning tabiatdagi ko'rinishi bilan biografik yoki ruhiy vaqtning ichki ritmi bir-biriga “o'lchov” bo'lib xizmat qiladi. Natijada lirik subyektning tajribasi individual hodisa bo'lib qolmay, umumiy ontologik ritmga ulanadi; bu ulanish she'rning falsafiy qatlamini kuchaytiradi.

Uchinchi ko'rinish aksiologik parallelizmdir: tabiat obrazlari orqali qadriyatlar tarozusi, tozalik va bulg'anish, sobitlik va beqarorlik, saxovat va qahr kabi baholovchi semantikalar ishlab chiqiladi. Daraxtning ildizi, tog'ning tikligi, daryoning oqimi yoki sahroning sukunati singari obrazlar insoniy qadr, matonat, sabr, vijdon kabi tushunchalar bilan parallel qo'yilib, baho berishning poetik tilini yaratadi. Bu ko'rinishda tabiat unsurlari axloqiy “mezon” sifatida qatnashadi: lirik subyekt o'zini tabiat bilan qiyoslab emas, tabiat orqali o'zini tekshiradi.

To'rtinchi ko'rinish predmet-hodisa parallelizmi bo'lib, unda tabiatning aniq detali (masalan, barg, soy, qush izi, toshning jimligi, suvning shovqini) inson hayotidagi konkret vaziyat, tanlov yoki qaror bilan bir kompozitsion nuqtada jamlanadi. Bunday hollarda parallelizm ko'pincha kichik detal orqali qurilib, butun matnning ma'no markazini siljitadi: predmet “ishora”ga aylanadi, hodisa esa shu ishora atrofida qayta talqin qilinadi.

Natijalarning yana bir muhim jihati shundaki, parallelizm Omon Matjonda metafora va metonimiya o'rtasida dinamik o'tish sifatida ishlaydi. Ba'zan tabiat hodisasi inson holatining “o'xshashi” sifatida metaforik tenglashtiriladi; ba'zan esa tabiat detali lirik subyekt tajribasiga yaqin joylashgan, uni “qo'zg'atuvchi” kontekst bo'lib, metonimik aloqani yaratadi. Masalan, yomg'ir ko'ngilning yig'isi sifatida emas, balki ayriliq vaqtida eshitilgan, esda qolgan shovqin sifatida berilsa, bu metonimik mexanizmga yaqinlashadi; biroq shu shovqin keyingi satrlarda ichki iztirobning umumiy timsoliga aylansa, metaforik darajaga ko'tariladi. Shunday qilib, parallelizm bir martalik usul bo'lib qolmay, matn ichida harakatlanuvchi ma'no generatori sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama

Olingan natijalar parallelizmi faqat folklor poetikasidan meros qolgan formal usul sifatida tushuntirish yetarli emasligini ko'rsatadi. Albatta, o'zbek og'zaki ijodida va mumtoz she'riyatda tabiat va insonning qiyosiy berilishi keng uchraydi; biroq Omon Matjonda bu hodisa lirik subyektning epistemologik holatini belgilaydi, ya'ni u dunyoni “tabiat tili” orqali biladi va o'zini shu til orqali ifodalaydi. Bu jihat zamonaviy ekopoetik qarashlarga yaqin bo'lib, tabiatni passiv fon emas, ma'no va tajriba hamkorligi sifatida ko'radigan konsepsiyalar bilan uyg'unlashadi [4]. Shu bilan birga, natijalar shuni ham ko'rsatadiki, shoir lirikasida tabiatni ideallashtirish yoki romantik bezash ustun emas; aksincha, tabiat ko'pincha axloqiy sezgi va xotira mexanizmlarini sinovdan o'tkazuvchi muhit, ba'zan esa insonni o'z chegarasiga olib boruvchi jim guvoh vazifasida turadi. Bu holat lirik subyektning “men”i bilan “dunyo” o'rtasidagi masofani o'zgartiradi: subyekt tabiatga hukmron qarashdan ko'ra, unga quloq tutish, undan mezon topish, ba'zan esa uning oldida ojizligini tan olish pozitsiyasiga yaqinlashadi.

Adabiyotshunoslikdagi ayrim yondashuvlarda manzara lirikasi ko'proq estetik tasvirga yo'naltirilgan deb qaraladi, insoniy mazmun esa alohida qatlam sifatida ajratiladi [1]. Bizning tahlil esa Omon Matjonda bu ajratish shartli ekanini ko'rsatadi: insoniy mazmun tabiat obrazlarida “yashirinib”

qolmaydi, balki tabiat obrazlari orqali shakllanadi va tilga chiqadi. Demak, parallelizm bu yerda ikki qatlamni qo'shuvchi ko'prik emas, balki boshidan ikki qatlamni bir vaqtda ishlab chiqaruvchi struktura sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiq. Rus formal maktabi va keyingi struktural yondashuvlarda poetik qurilmaning ma'no hosil qilishdagi roli alohida ta'kidlangan bo'lsa, bu maqoladagi natijalar shu fikrni milliy lirik materialda konkretlashtiradi: shakliy parallelizm semantik va aksiologik natija beradi [2]. Shuningdek, poetik tafakkurda obrazlarning qiymat yukini o'rganish bo'yicha o'zbek adabiyotshunosligidagi kuzatuvlar bilan hamohang tarzda, Omon Matjon misolida tabiat obrazlari qadriyatlar grammatikasiga aylanishi aniqlandi [3; 5].

Tadqiqot cheklovi shundaki, maqolada korpus to'liq statistik miqyosda qamrab olinmadi; asosan tipik holatlar asosida semantik-kompozitsion tahlil amalga oshirildi. Kelgusida Omon Matjon she'rlari bo'yicha raqamli korpus yaratish, tabiat leksikasi chastotasi, kollokatsiyalar va motivlar tarmog'ini hisoblash orqali parallelizmnining “ko'rinmas” qonuniyatlarini ham aniqlash mumkin. Shuningdek, shoirning turli davrlardagi matnlarini diaxron qiyoslash parallelizmnining evolyutsiyasi, qiymat yo'nalishlarining o'zgarishi va lirik subyekt pozitsiyasining siljishlarini yanada aniqroq ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot Omon Matjon she'riyatida inson va tabiatning parallel qo'llanishi oddiy tasviriy usul emas, balki badiiy ma'no ishlab chiqaruvchi markaziy mexanizm ekanini ko'rsatdi. Parallelizm psixologik, temporal, aksiologik hamda predmet-hodisa ko'rinishlarida barqaror namoyon bo'lib, lirik subyektning ichki holati va tabiat ritmlarini bir vaqtda harakatlantiradi. Shoir poetikasida tabiat obrazlari fon vazifasida emas, antropologik mazmunni quruvchi teng huquqli “til” sifatida qatnashadi; natijada lirik tajriba individual hissiyot doirasidan chiqib, umumiy ontologik ritm va qadriyatlar tarozusiga ulanadi. Shuningdek, parallelizm metafora va metonimiya o'rtasida dinamik o'tish mexanizmi sifatida ishlashi aniqlanib, uning kompozitsion va semantik quvvati asoslandi. Olingan xulosalar Omon Matjon ijodini tahlil qilishda parallelizmnini kayfiyat yaratish vositasi bilan chekلامasdan, uslubiy va falsafiy yadro sifatida talqin etish zarurligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev Q. O'zbek she'riyatida obraz va ma'no: poetik tahlil masalalari. Toshkent, Akademnashr, 2016. 232 b.
2. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Ленинград, Просвещение, 1972. 272 с.
3. Rahimjonov N. Omon Matjon poetikasi: obrazlar tizimi va uslub. Toshkent, Fan, 2011. 180 b.
4. Garrard G. Ecocriticism. London, Routledge, 2012. 248 p.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent, Akademnashr, 2018. 320 b.
6. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. Москва, Художественная литература, 1975. 504 с.
7. Омон Матжон. Одамнинг сояси кўёшга тушди (шеърлар). – Б.7-8.